

ISSN 2181-922X

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN

LANGUAGE & CULTURE

O'ZBEKISTON

2025 Vol. 2

tsuull.uz
uzlc.tsuull.uz

ISSN 2181-922X

O'ZBEKISTON:

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN:

LANGUAGE AND CULTURE

2025 Vol. 2

tsuull.uz

uzlc.tsuull.uz

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir: Shuhrat Sirojiddinov
Bosh muharrir o'rinbosari: Nozliya Normurodova
Mas'ul kotiblar: Ozoda Tojiboyeva
Sanjar Mavlonov

Tahrir kengashi

Hamidulla Dadaboyev, Mustafo Bafoyev, Samixon Ashirboyev, Shodmon Vohidov (Tojikiston), Qozoqboy Yo'ldoshev, Farhod Maqsudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ūlvi (Ozarbayjon), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jo'raqulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Odinaxon Jamoldinova, Ziyoda Teshaboyeva.

Tahrir hay'ati

Nazef Shahrani (AQSH)	Abdulaziz Mansur (O'zbekiston)
Elizabetta Ragagnin (Italiya)	Timur Xo'jao'g'li (AQSH)
Ahmadali Asqarov (O'zbekiston)	Tanju Seyhan (Turkiya)
Isa Habibbeyli (Ozarbayjon)	Xisao Komatsu (Yaponiya)
Akmal Nur (O'zbekiston)	Alizoda Saidumar (Tojikiston)
Akrom Habibullayev (AQSH)	Nikolas Kantovas (Buyuk Britaniya)
Bahtiyar Aslan (Turkiya)	Akmal Saidov (O'zbekiston)
Emek Ūşenmez (Turkiya)	Mark Toutant (Fransiya)

"O'zbekiston: til va madaniyat" jurnali – lingvistika, tarix, adabiyot, tarjimashunoslik, san'at, etnografiya, falsafa, antropologiya va ijtimoiy tadqiqotlarni o'rganish kabi sohalarni qamrab olgan akademik jurnal.

Jurnal bir yilda to'rt marta chop etiladi.

Jurnalning maqsadi – ko'rsatilgan sohalarga oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g'oyalarga boy, o'z konsepsiyasiga ega bo'lgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlillar hamda siyosatga oid maqolalar e'lon qilinmaydi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi. Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

Email: uzlangcult@gmail.com

Website: www.uzlc.tsuull.uz

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature

Editor-in-Chief: Shuhrat Sirojiddinov

Deputy Editor in Chief: Nozliya Normurodova

Executive secretaries: Ozoda Tajibaeva
Sanjar Mavlanov

Editorial board

Hamidulla Dadaboev, Mustafo Bafoev, Samikhan Ashirboev, Shodmon Vohidov (Tajikistan), Qozoqboy Yuldashev, Farhad Maksudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ülvi (Azerbaijan), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jurakulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Odinakhan Jamoldinova, Ziyoda Teshabaeva.

Editorial Committee

Nazif Shahrani (USA)	Abdulaziz Mansur (Uzbekistan)
Elisabetta Ragagnin (Italy)	Timur Kozhaoglu (USA)
Ahmadali Asqarov (Uzbekistan)	Tanju Seyhan (Turkey)
Isa Habibbeyli (Azerbaijan)	Hisao Komatsu (Japan)
Akmal Nur (Uzbekistan)	Alizoda Saidumar (Tajikistan)
Akrom Habibullaev (USA)	Nicholas Kontovas (Great Britain)
Bahtiyar Aslan (Turkey)	Akmal Saidov (Uzbekistan)
Emek Üşenmez (Turkey)	Marc Toutant (France)

“Uzbekistan: Language and Culture” is an academic journal that publishes works in the field of linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies.

The journal is published four times a year.

The purpose of the journal is to publish the results of the latest research that are rich in new, innovative ideas and has its own concept, which stimulates debate on topical issues in these areas.

The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcome. We do not publish economic analyses or political articles.

In addition to research articles, the journal announces book and literary work reviews, conference reports and research project results.

The authors' ideas may differ from those of the editors'.

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature.
103, Yusuf Khos Hojib, Yakkasaray, Tashkent, Uzbekistan.

Email: uzlangcult@gmail.com

Website: www.uzlc.tsuull.uz

MUNDARIJA

Lingvistika

Hamid Bozorov

Fonetik dialektizmlarning lingvopoetik xususiyatlari (o'zbek xalq ertaklari matnlaridagi dialektizmlar misolida).....6

Noorullah Altay, Tuyg'un Hussamuddin

O'zbek adabiy tilidagi ayrim muammoli so'zlar xususida.....20

Sabohat Bozorova

"Devonu lug'oti-t-turk" dagi ot bilan bog'liq leksika va maqollar.....36

Efsane Baxsheliyeva

Azərbaycan türkçesinde ve ingilizcede dost ve düşman kavramlarının dile yansması.....60

Nigar Babayeva

Azərbaycan türkçesinde ve İngilızcede kültürel kelimelerin (realiaların) çeviri süreci ve bu süreçte karşılaşılan zorluklar.....73

Adabiyotshunoslik

Shamsuddin Ortaq

Yıldızlı Geceler Romanında Babür ile Nevai'nin Edebi İlişki Kapsamının Yansması.....86

Fan. Ta'lim. Metodika

Madina Nazarova

Diplomatik diskursda *tema* va *rema* modellari.....99

San'at

Sabina Namazova

16 yüzyıl Tebriz ve Babür Minyatür Okullarının Yapısal-tipolojik paralelleri.....113

CONTENT

Linguistics

Hamid Bozorov

Lingvopoetic Features of Phonetic Dialectisms (examples of Dialectisms in the Texts of Uzbek Folk tales).....6

Noorullah Altay, Tuygun Hussamuddin

On some Problematic words in the Uzbek Literary Language.....20

Sabohat Bozorova

Vocabulary and Proverbs Related to Horses in the “Dīwān Lughāt al-Turk”36

Efsane Bakhsheliyeva

The Concepts of Friend and Enemy in Azerbaijani and English.....60

Nigar Babayeva

Translation Process of Cultural Words (Realias) in Azerbaijani Languages and English and the Challenges Encountered in this Process.....73

Literature

Shamsuddin Ortaq

The Reflection of Babur and Navai’s Literary Relationship in *The Starry Nights*.....86

Science. Education. Methodology

Madina Nazarova

Theme and Rheme Patterns in Diplomatic Discourse: Implications For Esp Pedagogy.....99

Art

Sabina Namazova

Structural-typological parallels of the 16th century Tabriz and Babur Miniature Schools.....113

Azerbaycan türkçesinde ve İngilizcede kültürel kelimelerin (realiaların) çeviri süreci ve bu süreçte karşılaşılan zorluklar

Nigar Babayeva¹

Özet

Azerbaycanda bağımsızlık kazanıldıktan sonra çeviri alanı giderek gelişmiştir. Diğer dillerden Azerbaycan Türkçesine yapılan çevirilerin sayısı artarken, Azerbaycan Türkçesinden diğer dillere yapılan çevirilerin sayısı da artmıştır. Bu artış, diğer halklara halkımızın gelenek ve göreneklerini tanıtmak ve aynı zamanda Azerbaycanlı okuyucuya diğer halkların kültürünü tanıtmak için önemli bir araçtır. Aynı zamanda yapılan çeviriler, Azerbaycan Türkçesinin söz varlığına da etki ederek onu zenginleştirmektedir. Bu da yeni kelimelerin, deyimlerin ya da atasözlerinin dilimize geçmesini neden olmuştur. Çevirmenler bu kelimeleri dilimize çevirirken bazı zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Bu zorluklardan biri de kültürel kelimelerin yani realiaların çevirisi sorunudur. Her bir dile ait özel kültürel kelimeler mevcuttur. Kültürel kelimeler ait oldukları dile özgü, onun karakterine, millî kimliğine ait sözcüklerdir. Bu tür kelimeler ait oldukları dilin millî özelliklerini yansıtır. Kültürel kelimeler diğer dillere çevrilememektedir. Millî folkloru yansıtan halk şiirlerinde kullanılan bazı kelimeler, şahıs adları, dîni kelimeler, yemek adları, para birimlerinin adlarını belirten kelimeler, çeşitli askeri ünvanlar, toplumsal değerleri yansıtan sözcükler kültürel kelimelere aittir ve İngilizcede *realialar* adlanmaktadır. Makalede Azerbaycan Türkçesine ve İngilizceye has kültürel kelimelerin çeviri sorunları araştırılmış, doğru çözüm yolları ve öneriler gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeleri: *Azerbaycan Türkçesi, İngilizce, kültürel-kelimeler (realia), çeviriler, sorunlar.*

Giriş

Her milletin dilinde yalnızca o millete özgü, onun karakterini, tarihini, düşünce biçimini ve millî kimliğini yansıtan özgün sözlük

¹ Nigar Babayeva – Doç. Dr. Öğretim Üyesi, Bakü Slavyan Üniversitesi.

E-mail: nigar.babayeva12345678@gmail.com

ORCID ID: 0009-0007-4316-512X

Alıntı için: Babayeva N. 2025. "Azerbaycan türkçesinde ve İngilizcede kültürel kelimelerin (realiaların) çeviri süreci ve bu süreçte karşılaşılan zorluklar". *Özbekistan: Dil ve Kültür* 2 73 – 85.

birimleri bulunmaktadır. Bu tür sözcük birimleri, ait oldukları toplumun yaşam tarzını, gelenek-göreneklerini, dünya görüşünü ve tarihsel deneyimlerini yansıtan kültürel kodlardır. İngilizlerin ve Azerbaycan Türklerinin millî kültürünün birer parçası olan bu özel kelimeler, her iki halkın tarihî gelişimi, sosyal yapısı ve yaşam biçimi doğrultusunda şekillenmiş, zamanla dile yerleşerek o toplumun kültürel hafızasında derin izler bırakmıştır. Bu kelimeler yalnızca anlam taşımakla kalmaz, aynı zamanda bir milletin ruhunu, geçmişini ve kolektif bilincini de yansıtır. Bu nedenle, kültürel içerikli kelimeler iletişim ve özellikle çeviri sürecinde önemli zorluklar yaratmaktadır. Zira bu tür kelimeler, sadece dilin söz varlığıyla değil, aynı zamanda ait oldukları kültürün değer yargılarıyla da doğrudan ilişkilidir. Medeniyet ve dil kültürüyle ilgili bazı kavramların bir dilden diğerine doğrudan karşılık bulması oldukça güçtür; bazı durumlarda ise bu kavramların hiç çevrilememesi söz konusu olur. Örneğin Azerbaycan Türkçesindeki “qonaqpərvərlik” ya da İngilizcedeki “privacy” kavramları, başka dillere tam anlamıyla aktarılamayan, kültürel boyutu güçlü terimlerdir.

Çeviri yalnızca kelimeleri aktarma süreci değil, aynı zamanda kültürler arası anlamın yeniden inşasıdır. Bu bağlamda çeviri, önce dile, ardından kültüre dayanan çok katmanlı bir iletişim faaliyetidir. Kültürel deneyimin unsurları, metinlerde yalnızca dilsel düzlemde değil; aynı zamanda gramer yapıları, deyimler, metaforlar, konuşma kalıpları ve sözlü geleneklerle de kendini gösterir. Ancak çeviride asıl güçlük, dilin yapısal farklılıklarından değil, temel dilsel iletişim düzeyinin ötesindeki kültürel katmandan kaynaklanmaktadır. Çoğu zaman kültür, dilin dışsal tezahürleriyle - jestler, geleneksel davranış biçimleri, tarihi alışkanlıklar- değil, içsel boyutuyla - inanç sistemleri, değer yargıları, dünya görüşü, kolektif bilinç- temsil edilir. İşte bu içsel tezahürler, metinlerin yüzeyinde görünmeyen fakat anlam dünyasında belirleyici olan görünmez katmanı oluşturur. Bu katman, çevirmen açısından yalnızca dilsel değil aynı zamanda sosyokültürel bir yorumlama süreci gerektirir. Yani kültürel olarak belirlenmiş değerler, ortak düşünce kalıpları, üstün yargılar ve davranış kodları, bir metnin doğru aktarımında vazgeçilmez unsurlar hâline gelir. Bu bağlamda başarılı bir çeviri, yalnızca dilsel yeterlilik değil, aynı zamanda kültürel sezgi ve empati gerektirir.

Azerbaycan dilinde kültürel kelimelerin ortaya çıkışının özel bir tarihi vardır. Bu kelime grubu, komşu milletlerle ilişkilere dayalı olarak eski çağlardan beri dilimizde kendine yer edinmiştir.

19. Yüzyıla kadar Arapça-Farsça kökenli kelimeler kullanılmış, daha sonraki yıllarda ise bu türden Avrupalı kelimeler kullanılmaya başlanmıştır. Son yıllarda kültürel kelimelerin coğrafyası oldukça genişledi. Çağdaş Azerbaycan dilinde görülen kültürel kelimeleri kabaca şu şekilde ayırmak mümkündür [Gurbanov, 2010, 266].

1. Para birimlerinin adlarını belirten kelimeler: *dolar* (Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya), *mark* (Almanya, Finlandiya), *frank* (Fransa), *lira* (Türkiye), *sterlin* (İngiltere), *şilin* (Avusturya)), *lei* (Romanya) vb.

2. Müzik aletlerinin adını belirten kelimeler: *balalayka* (Rus telli müzik aleti), *bandura* (Ukrayna telli müzik aleti), *gitar* (İspanyol telli müzik aleti), *gong* (Endonezya vurmali çalgı), *padura* (Abhaz, Acar telli müzik aleti) vb.

3. Dans adlarını belirten kelimeler: *kopak* (Ukrayna halk dansları), *minuet* (Fransız balo salonu dansları), *chardash* (Macar halk dansları), *korumi* (Gürcü halk dansları), *tango* (eski İspanyol halk dansları).

4. Yemeklerin adlarını belirten kelimeler: *xaş* (inek ve koyun başının ve ayağının haşlanması ile oluşan yemek), *satsivi*, *tabaka* (tavuk kızartması), *borş* (çorba), *xarço*, *qülyaş* (gulaç) vb.

5. İçeceklerin adlarını açıklayan kelimeler: *balsam*, *viski*, *likör*, *jaja* (votka) vb.

6. Görev unvanlarını ifade eden kelimeler: *mer*, *ser*, *lord* vb.

Etnografya sözlükleri, bir milletin tarihsel, toplumsal ve kültürel hafızasının dildeki yansımalarını sistemli bir şekilde toplayan önemli kaynaklardır. Bu tür sözlüklerde yer alan kelime ve terimler, yalnızca dilsel bir envanter olmanın ötesinde, ait oldukları toplumun yaşam tarzını, dünya görüşünü, gelenek ve göreneklerini, hatta toplumsal yapısını da yansıtan anlam katmanlarına sahiptir. Bu bağlamda, etnografya sözlükleri İngilizce ve Azerbaycan Türkçesi gibi farklı kültürlere ait dillerde, özellikle millî kimliği ve toplumsal yaşantıyı yansıtan özgün sözlük birimlerini barındıran kaynaklardır. Bu sözlüklerde yer alan yerleşim yerlerinin adları, ev aletleri, kıyafet türleri, geleneksel yiyecek ve içecekler, el sanatları, halk müziği çalgıları gibi terimler, her milletin kendine özgü yaşantısından doğan somut ve soyut kültürel birikimin ürünüdür. Örneğin, Azerbaycan Türkçesindeki *şəhid*, *qurbanlıq*, *çadra*, *səməni*, *çörek* gibi kelimeler yalnızca sözlükte yer alan maddeler değildir; bunlar aynı zamanda halkın tarih boyunca yaşadığı dini, sosyal ve kültürel deneyimlerin dildeki yansımasıdır. Aynı şekilde İngilizcede Thanksgiving, tea time, pub, kilt gibi kelimeler İngiliz

yaşam tarzının tarihsel kodlarını taşımaktadır. Bu kelimeler, çeviri açısından da kültürel gerçekliği doğrudan etkileyen unsurlardır. Bu kültürel kelimelerin ortaya çıkışında sadece coğrafi koşullar ya da tarihî olaylar değil, aynı zamanda söz konusu halkların diğer medeniyetlerle olan temasları, göç hareketleri, ticaret ilişkileri, savaşlar ve dini dönüşümler de etkili olmuştur. İngiliz halkının Orta Çağ'dan günümüze kadar geçirdiği evrim, sömürgecilik dönemi boyunca edindiği kültürel birikim, Hint, Arap, Çin gibi medeniyetlerle olan etkileşimler İngilizcede pek çok kültürel kelimenin doğmasına sebep olmuştur. Bu tür kelimeler zamanla yalnızca İngiliz halkına ait değil, aynı zamanda Batı uygarlığının ortak kültürel belleğinde yer alan kavramlar hâline gelmiştir. Ancak her kültür bu tür kelimeleri kendi yaşam tarzı çerçevesinde yeniden şekillendirmiştir. Aynı durum Azerbaycan kültürü için de geçerlidir. Uzun yıllar boyunca bölgede hâkim olmuş medeniyetlerin (Sasani, Arap, Selçuklu, Safevi, Rus) etkisiyle Azerbaycan Türkçesi birçok kültürel kavramı bünyesine katmış; bunları kendi tarihî ve sosyal yapısı çerçevesinde özümseyerek farklılaştırmıştır. Bayramlar, düğün törenleri, halk oyunları, geleneksel yemekler ve kıyafetler bu halkın günlük yaşamındaki önemli göstergelerdir. Bu unsurlar hem halk edebiyatında hem de sözlü kültürde derin izler bırakmış, dolayısıyla etnografik sözlüklerde kendilerine geniş yer bulmuşlardır.

Özellikle İngilizce ve Azerbaycan Türkçesindeki kültürel kelimeler, sadece ait oldukları milletin değil, aynı zamanda dünya kültür mirasının da önemli parçalarıdır. Bu kelimeler, çeviri çalışmalarında dikkatle ele alınması gereken, sadece sözcük düzeyinde değil, kültürel bağlamda da değerlendirilmesi gereken özel anlam birimleridir. Bu nedenle etnografya sözlükleri, dilin tarihsel gelişimiyle birlikte kültürel zenginliğini de gözler önüne seren önemli dil kaynakları arasında yer alır.

Bu fikirleri Azerbaycan Türkçesindeki kültürel kelimelerle de ilgili söyleyebiliriz. Azerbaycan kültürü, Türk kültürünün bir parçasıdır. Azerbaycan halkının giyimi, yemek kültürü, etnik dünya görüşü, dini inançları dilin kültürel kelimelerinde yaşamaktadır. İngiliz halkının dilindeki mitolojik-dinsel kültürel kelimelerin ana kaynağı eski Yunan ve Roma mitolojisi, Hıristiyan dinî ile ilgili olduğu halde, Azerbaycan halkının dini-mitolojik dünya görüşü de Tanrıçılık ve İslam dinî ile ilgilidir.

Birçok yabancı dil bilimciler, çevirmenleri kültürel kelimeleri kültürel aracılar (cultural mediators) [Bocher, 1981, 12], iki kültürlü

bireyler (bicultura) [Varmeer, 1978, 78], kültürlerarası uzmanlar (cross-cultural specialists) [Varmeer, 1978, 78], kültürel operatörler (cultural operators) [Hewson, 1991, 31] olarak adlandırırlar.

Azerbaycan Türkçesi ile İngilizce arasında kültürel kelimeler açısından önemli anlam farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklar sadece dilin yapısal özelliklerinden değil, aynı zamanda toplumların tarihsel süreçte kazandıkları tecrübelerden, dünya görüşlerinden, yaşam tarzlarından ve inanç sistemlerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle kültürel kelimeler, hem edebî dilde hem de konuşma dilinde büyük bir anlam zenginliği ve aynı zamanda çeviri güçlüğü yaratır. Kültürel kelimeler, halkların zihinsel, duygusal ve toplumsal dünyasını yansıtan, yalnızca nesnelere veya kavramları değil, aynı zamanda bir yaşam biçimini ve bir bakış açısını da ifade eden sözcüklerdir. Azerbaycan Türkçesinde “el-oba”, “ata ocağı”, “xınayaxdı”, “dastan”, “toy” gibi kelimeler, sıradan anlamlarının ötesinde tarihsel, sosyal ve kültürel çağrışımlara sahiptir. Bu kelimelerin İngilizce karşılıkları doğrudan anlamı karşılayamayabilir. Örneğin, “ata ocağı” kelimesi sadece bir baba evini değil, aynı zamanda soyun, kutsallığın ve geçmişle bağın simgesini taşır. Bu kavramı “father’s house” ya da “ancestral home” şeklinde çevirmek, anlamın duygusal ve kültürel derinliğini azaltır. Benzer şekilde, İngilizcede kullanılan “tea time”, “gentleman”, “pub”, “Thanksgiving” gibi kelimeler ve deyimler, o toplumun yaşam tarzını ve kültürel birikimini yansıtır. Bunların Azerbaycan Türkçesine çevrilmesi de benzer güçlükler doğurur. Her iki dilde de kültürel kelimeler, hem edebî metinlerde hem de günlük konuşma dilinde önemli bir rol oynar. Edebî dilde bu kelimeler, metnin atmosferini oluşturur, karakterlerin dünyasını şekillendirir ve okuyucuda estetik bir tat bırakır. Edebî çevirilerde bu tür kelimelerin doğru aktarılması büyük bir titizlik gerektirir. Örneğin, Azerbaycan klasik şiirinde geçen “sevgili”, “şarap”, “meyhane”, “aşiq”, “çöl” gibi sözcükler sadece bir nesneyi değil, bazen bir düşünce sistemini, bir aşk anlayışını, hatta bir felsefeyi temsil eder. Bu tür ifadelerin İngilizceye çevrilmesinde yalnızca sözlük karşılığı yetmez, kültürel bağlamın da dikkate alınması gerekir. Aksi takdirde metnin ruhu kaybolabilir. Günlük konuşma dilinde ise kültürel kelimeler, halkın mizah anlayışını, sosyal ilişkilerini ve yaşam tarzını ortaya koyar. Deyimler, atasözleri, kalıplaşmış ifadeler kültürel farkları en açık biçimde gösteren unsurlardır. “Başına iş açmak”, “eline yüzüne bulaştırmak”, “gözünün üstünde kaşın var” gibi deyimler İngilizceye çevrildiğinde ya anlamını kaybeder ya da tamamen farklı bir

bağlamda yorumlanır.

Sonuç olarak, kültürel kelimeler dilin sadece bir parçası değil, aynı zamanda toplumun kimliğinin, belleğinin ve değerler sisteminin taşıyıcısıdır. Azerbaycan Türkçesi ile İngilizce arasındaki kültürel kelime farkları, hem edebî metinlerde hem de konuşma dilinde anlam zenginliği yaratırken, aynı zamanda çeviri ve iletişim sürecinde dikkat edilmesi gereken önemli unsurlar hâline gelir. Bu nedenle çevirmenlerin sadece dil bilgisine değil, aynı zamanda kültürel farkındalığa da sahip olması gerekir.

Karşılıklı anlayışı ve çeviriyi zorlaştıran ciddi bir *iletişim karşıtı* faktör, farklı dil kültürlerindeki metinlerin farklı şekilde algılanmasıdır. Kültürel gelişimdeki düzenlilik öncelikle çevre algısındaki (doğanın özellikleri, iklim, yiyecek, giyim, kokular vb.) asimetri ile açıklanmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde ve İngilizcede kültürel kelimelerin çeşitli anlamları vardır. Bu kelimeler, her iki dilin de eşdeğer olmayan kelimeler realialar açısından ne kadar zengin olduğunu göstermektedir.

Kurban Saidin *Ali ve Nino* isimli kitabının İngilizce çevirisine baktığımızda kültürel kelimelerin ne kadar çeşitli olduğu görülmektedir. Bu çeşitlilik İngilizceye çevrilen eserde daha da belirgindir.

"His broad beard and his nails were tinted with henna [Kurban 2011, 12].

"Kalın sakalı ve tırnakları kınayla boyanmıştı.

Görüldüğü gibi *kına* burada kültürel kelimedir ve İngilizceye çevrilirken belli bir değişikliğe uğramıştır, yani harf çevirisi yapılmıştır.

Aşağıdaki örnekte ise Allah kelimesi çeviride olduğu gibi kalmaktadır.

"Allah, Allah" he said, and pursed his lips in a worried frown [Fahri 2018, 37].

"Allah, Allah" dedi ve endişeyle kaşlarını çatarak dudaklarını büzdü.

Burada *Allah* kelimesi kültürel kelimedir ve hiçbir değişikliğe uğramamıştır. Fakat İngilizceden Azerbaycan Türkçesine çevirme yapıldığı zaman God kelimesi, Allah kelimesi ile değil, Tanrı kelimesi ile değiştirilmektedir.

Etnografik sözlüğe dâhil olan sözlükbirimler de kültürel kelimeler biçiminde İngilizceye çevrilmiştir. Etnografik sözlük, maddi ve manevi kültürel örneklerin adlarını içerir. Etnografik

Sözlüklerde millî müzikle ilgili sözcükler de kültürel kelimelere örnek olabilir.

*Siyah taşlara
Kötü günler için yapılan çizimler
bir el ozanının sazında
eriyerek dil açır,
taşa dönüşmüş teller.*

*On your black stone
Will speak and sing song
On the saz of Ashug. [Fahri, 2018, 37].*

Veya başka bir örneğe bakalım:

*Fuzulinin keder mumu yandı,
Bir aşıkın sazı, ilhamı yandı!*

*And Fuzuli's sorrow candle switch ed on?
Ashug's saz and inspiration got fire!*

*Şafak ayrılık mı yoksa şans mı kokuyor?
Şafak "Dilgam" mı söylüyor yoksa "Ruhani" mi?
Does the dawn smell parting or fortunate?
Does the dawn sing "Dilqam" or "Ruhani" [Hall 1990, 203].*

Görüldüğü üzere *aşık*, *saz*, *Dilgam*, *Ruhani* kelimeleri Türk kültürüne ait kültürel kelimelerdir ve çeviri zamanı aynı ifadeler korunmuştur. İngilizcede *aşık* yani *ozan* ve *saz* kavramları bulunmadığından bu millî müzik terimlerinin adlarının İngilizceye gerçek anlamda çevrilmesi gerekmektedir.

Çeviride en zor şey, metinde yer alan ve yabancı dili konuşan kişinin bilinçdışı düzeyde algıladığı derin kültürel anlamların doğru yorumlanmasıdır. Bir kültürde olumlu olarak değerlendirilen bir durum, başka bir kültürde olumsuz olarak yorumlanabilmektedir. N.Huduyev kültürel kelimeler hakkında şunları söylemiştir: "*Dilbilimde genellikle millî nitelikteki kelimeler dediğimizde, insanların hayatlarında geleneklerinde yaşayan tamamen millî nesnelere vb. atıfta bulunan kelimeleri kastediyoruz. Dilde bu tür kelimeler egzotik sözlüğe dahil edilmiştir. Dolayısıyla kültürel kelimeler dediğimizde yalnızca dilin söz varlığında yer alan ve o dilin ait olduğu insanlar tarafından anlaşılıp kullanılan belirli sözcükleri kastediyoruz*" [Hudiyev 1991, 13].

Azerbaycan destanlarında veya millî folklor örneklerinde kullanılan şahıs adları da kültürel kelimeler hâlinde olduğu gibi korunarak İngilizceye aktarılmaktadır.

*Sel bile yok, Saranı gelip götürsün.
Bu derdi, belayı gidersin.*

*There is no flood to take Sara with it,
To divide and take the trouble and pain with it*

[Fahri 2018, 60].

Bu örnekte halk arasında konuşulan bir rivayete gönderme yapılmıştır. Rivayete göre Sara isimli güzel bir çoban kızı varmış. Bir gün İran hükümdarı ava çıkarken bu güzeli görmüş ve aşık olmuş. Kız hükümdarla evlenmek istememiş ve kendini nehrin soğuk sularına bırakmış. Okucunun kelimeyi anlaması için rivayeti bilmesi gerekir. Çevirmen şiiri çevirdiği zaman ismi olduğu gibi yazmalıdır ve dipnot olarak kelimeyi açıklamalıdır.

Çeviri yalnızca bir dildeki kelimeleri diğer dile aktarma işi değildir; aynı zamanda bir kültürden başka bir kültüre anlam taşımaktır. Bu bağlamda çevirmenin temel görevi, kaynak dilin yazarı ile hedef dilin okuyucusu arasında yalnızca dilsel değil, aynı zamanda kültürel bir köprü kurmaktır. Çünkü her metin, kendi dilinin sınırlarının ötesinde, ait olduğu toplumun tarihini, değer yargılarını, düşünme biçimini ve yaşam tarzını da içinde barındırır. Dolayısıyla çevirmen, sadece diller arası bir aktarıcı değil; kültürlerarası bir yorumcu ve aracıdır. Kültürler arasında ciddi farkların bulunduğu durumlarda çevirmen, metnin yalnızca sözlük karşılıklarını değil, o sözlerin arkasındaki anlamı, niyeti ve çağrışımı da dikkate alarak hareket etmelidir. Örneğin, bir deyim ya da atasözünün birebir çevirisi hedef dilde anlamsız ya da komik karşılanabilir. Bu nedenle çevirmen, çeviri sürecinde yalnızca doğru ve sadık kalmakla değil, aynı zamanda anlamı koruyarak okuyucunun anlayabileceği ve içinde bulunduğu kültürel dünyayla örtüşebilecek bir dil ortaya koymakla da sorumludur. Burada devreye “uyarlama” girer. Uyarlama, çevirmenin hedef kitlenin anlayışını ve kültürel arka planını dikkate alarak, metni ona göre yeniden düzenlemesidir. Bu süreçte çevirmen; harf çevirisi, açıklama notları, dipnotlar, kültürel referanslar, çağrışımlar ve yönlendirmeler gibi çeşitli stratejilerle okuyucunun kaynak metnin dünyasını kavrayabilmesine yardımcı olur. Ancak bu uyarlama, kaynak metni tahrif etmek ya da değiştirmek anlamına gelmez. Aksine, çevirmenin görevi kaynak metnin özünü ve ruhunu koruyarak, onu hedef dilin kültürel yapısına en uygun

şekilde yeniden sunmaktır. Bir çevirmenin başarılı sayılması için yalnızca iki dili iyi bilmesi yetmez; aynı zamanda iki kültür arasında derin bir anlayışa ve yorumlama becerisine sahip olması gerekir. Çünkü her dilin taşıdığı kültürel kodlar, çevirinin anlam derinliğini belirleyen temel unsurlardandır. Örneğin, Türkçede “eli açık” deyimini cömert bir kişiyi tanımlar; ancak bu ifade birebir İngilizceye “openhanded” olarak çevrildiğinde istenilen anlamı vermeyebilir. Bu gibi durumlarda çevirmen, karşılığı olmayan kavramları açıklama ya da benzer anlamı çağrıştıran ifadelerle yeniden üretme yoluna gider.

Ayrıca, bazı kültürel referansların hedef dilde tamamen yeni bir bağlamda sunulması gerekebilir. Özellikle edebiyat, tarih, felsefe gibi disiplinlerde kültürel göndermeler çok güçlüdür. Bu gibi metinlerde çevirmenin, metnin bağlamını ve kültürel altyapısını iyi analiz etmesi, okuyucunun zihninde o metne dair eksiksiz bir “dünya resmi” oluşturması gerekir. Sonuç olarak çevirmen, kültürler arası iletişimin anahtar figürlerinden biridir. Onun doğru stratejilerle yaptığı çeviri, hem anlam kaybını önler hem de farklı kültürler arasında sağlıklı bir iletişim zemini kurar. Bu da çeviriyi yalnızca teknik bir faaliyet değil, aynı zamanda sanatsal ve kültürel bir faaliyet hâline getirir.

Çevirmenin iki kültür arasında aracı olarak başarısı, daha çok dil topluluğunun tüm üyeleri tarafından paylaşılan ve kültürel değerlere dayanan örtülü anlamların anlaşılmasına bağlıdır. Çeviride orijinale eşdeğer bir etki elde etmek, bilgiyi aktarırken doğru dilsel araçların seçilebilmesine bağlıdır. *"Kelimeler, ana sözcüksel ve dilbilgisel anlama ek olarak, iletişimin belirli anlamı ile bağlantılı olan farklı anlam tonlarını ve hatta bir veya başka bir duyguyu ifade eden, yani iletişimdeki her kelimenin ana anlamı, ek anlamları vardır..."* [Fahri 2018, 60].

Bazen Azerbaycan Türkçesindeki Arapça alıntı kelimeler İngilizceye çeviride realia gibi görünür. Bu kültürel kelimeler esas olarak dinî ve İslami kavramlarla ilgili kelimelerdir. Mesela *Allah, müezzın, molla, kafır, minare, emir, padişah, halife* vb. Azerbaycan Türkçesinde işlenme sıklığı yüksek olan *bismillah* tabiri aslında Arapçadaki bir deyim bütününün kelime düzeyinde birleştirilip özümsemiş şeklindedir. Dilimizdeki anlamı şu şekildedir ve şöyle karakterize edilir: 1) *Asıl anlamı, dindar, müslümanların bir işe başlarken dua olarak kullandıkları bir kelime olan Allahın adıdır....* 2) *Hadi, başla, yap, yap anlamına da gelir.* 3. *Halk dilinde şaşkınlığı ifade eden bir ünlem olarak da kullanılır.*

Görüldüğü gibi bu paralelliğin kullanım alanında simetrisinin

gözlendiği söylenemez. Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde *bismillah* ifadesinin her üç anlamda da işlevsel olduğu görülmektedir [Maherremova 2015, 14]. Türkçe kökenli kelimelerin İngilizceye geçiş tarihi üzerine araştırma yapan M.Musayev, bu dilden alıntılarını 6. yüzyılın sonlarından itibaren İngilizcenin söz varlığına girdiğini kaydetti. Bu asimilasyon sürecinin günümüze kadar devam ettiği ve doğru istatistiklere göre bu sözlerin yaklaşık 400'e yakın olduğu iddia edilmektedir [Mustafayeva 2010, 56].

Klasik İngiliz yazar ve şairleri de eserlerinde Türkçe kültürel kelimeler kullanmışlardır. Örneğin, G.G.Bayronun *Şark şiiri* adlı eserinde İngilizcede Türkçe kelimelere rastlanmaktadır. Bunun temel nedeni bu şiirlerde Türk yaşamının, örf ve adetlerinin anlatılmasıdır. G.G.Bayron kullandığı yabancı kelimelerin bir kısmını korumuş, bir kısmını da değiştirmiştir. Aşağıdaki örneklere bakalım:

*And far and wide as eye can reach
The turban'd cohorts throng the beach;
And there the Arab's camel kneels,
And there his steed the Tartar wheels;
The Turcoman hath left his herd,
The sabre round his lains to grid; (G.G.Bayron).
Gözün ulaşabildiği kadar uzak ve geniş
Kapalı gruplar sahile akın eder
Arabın devesi oturur yerde
Bir Tatar sürüyor atını orda
O yanda terk etmiş Türkmen sürünü,
Eyip kılıcını yine aşağı.*

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi *türban*, *Tatar*, *Türkmen* gibi kelimeler kültürel kelimelerdir. Onların çevirisi korunmuştur.

Sonuç

Dil ve kültür arasındaki yakınlığı kültürel kelimeler sayesinde daha net görmekteyiz. Bir milletin kültüründe herhangi bir olay meydana geldiğinde halkın dilinde o nesnenin veya olayın adını ifade eden kültürel kelimeler oluşur. Bu kelimeler sadece nesnelere tanımlamakla kalmaz, aynı zamanda o toplumun değer yargılarını, yaşam biçimini ve tarihî tecrübelerini de yansıtır. Kültürel kelimeler doğrudan kültürle, medeniyetle ilgili olduğu için yalnızca dilbilimde değil, aynı zamanda sanat, sosyoloji, antropoloji ve halk bilimi gibi farklı alanlarda da öğrenilmektedir. Azerbaycan Türkçesinde ve İngilizcede dilsel ve kültürel kelimeler farklı üsluplarda kendini göstermektedir. Bu kelimeler günlük konuşma dilinden ziyade daha

çok edebî, sanatsal ve folklorik metinlerde karşımıza çıkar. Kültürel kelimelere basında ve bilimsel metinlerde nadiren rastlansa da sanatsal ve edebî üslupta çok daha yoğun biçimde kullanıldığı görülmektedir. Her iki dilde de kültürel kelimelerin ana kaynağını tarihî metinler, halk anlatıları, destanlar ve klasik edebiyat örnekleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda kültürel kelimeler, yalnızca dilin değil, aynı zamanda kültürel belleğin de taşıyıcısıdır.

Başka dillerden kelimeler ve ifadeler içermeyen hiçbir dil olmadığı için herhangi bir dilin, en eski haliyle bile, başka bir dilden etkilenmediğini söylemek mümkün değildir. Edebiyatta bu kelime veya deyimler genellikle orijinalindeki gibi korunur. Çünkü millî rengi ifade eden bu tür kavramların başka dillerde karşılığı yoktur. Bu nedenle kültürel kelimeler çeviri zamanı kornmalıdır. Aksi takdirde çeviri anlamını yitirir.

Her iki dilde de kültürel kelimelerin çevirilerinin görevi, gerçek dilde benzer yapılarını oluşturmak değil, farklı yapılar yardımıyla orijinalin işlevsel, anlamsal karşılığını elde etmektir. Çeviri, gerçeklerin yapısal bir ikamesi olarak değil, işlevsel-anlamsal bir ikamesi olarak hareket eder. Azerbaycan Türkçesinde sözlüksel bir karşılığı, yani gerçek dilde yorumlanması kelimelerle değil, resimlerle veya açıklamalarla mümkündür. Farklı halkların ortak düşünce yapısına ve dünya görüşüne sahip olması, benzer metaforik anlamın tüm dillerde farklı yapıda ortaya çıkmasını mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla, İngilizce realiaların Azerbaycan Türkçesindeki işlevsel-anlamsal karşılığının tespit edilmesi mümkün olup bu, çevirmenin gerçek dildeki mecazi ifadelere aşinalığına ve deneyimine bağlıdır.

Sanatsal üsluptaki diğer anlam kategorilerinin yanı sıra yabancı kelimelerin de belirli üslup işlevleri vardır. Ödünç alınan kelime türleri, sanatsal eserlerde karakterlerin tipleştirilmesinde ve bireyselleştirilmesinde, belirli bir çevre ve dönemin tanımlanmasında, millî ve tarihî renklerin yaratılmasında büyük rol oynamaktadır.

Kaynakça

- Gurbanov, A. 2010. *Müasir Azerbaycan edebi dili*. Bakü: Maarif.
- Bochner, S. 1981. *The Mediating Man: Cross-Cultural Bridges*. Cambridge: Schenkman.
- Fahri, Z. 2018. *Şiirler*. Bakı: Azerbaycan Çeviri Merkezi.
- Hall, E.T. 1990. *The Silent Language*. New York: Doubleday.
- Hewson, L. 1991. *Redefining translation: A different approach*. Londra: Routledge.

- Hudiyev, N. 1991. *Çeviri edebiyatı ve edebi dilimiz*. Bakı: Karaağaç ve Tahsil.
- Kurban, S. 2012 *Ali ve Nino*. Bakü: Kanun.
- Maherremova, V. 2015. *Muhtelifsistemli dillerde leksik paralelizm (Azerbaycan ve ingiliz dillirinin materyalleri esasında)* yayınlanmış doktora tezi. ADU, Bakü: Elmi haberler.
- Mustafayeva, G. 2010. *Azerbaycan dilinin uslubiyyatı*. Bakı: Elm.
- Snell-Hornby, M. 1992. *Tomorrow's professional translator: A linguist or an all-rounder? in the field of translator-interpreter education: education, ability and experience* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Vermeer, H. 1978. *Ein Rahmen für eine allgemeine translationstheorie*. Lebende Sprachen.
- Azerbaycan Medeniyeti*. Erişim Tarihi: 29 Mayıs 2024. <http://www.kulichki.com/~gumilev/HE2/he2510.htm>

Translation Process of Cultural Words (Realias) in Azerbaijani Languages and English and the Challenges Encountered in this Process

Nigar Babayeva¹

Abstract

After gaining independence in Azerbaijan, the field of translation has gradually developed. While the number of translations from other languages into Azerbaijan language has increased, the number of translations from Azerbaijan language into other languages has also increased. This increase is an important tool for introducing the traditions and customs of our people to other peoples and at the same time introducing the culture of other peoples to Azerbaijani readers. At the same time, translations enrich the vocabulary of Azerbaijani language. It enables new words, idioms or proverbs to enter our language. Translators face some difficulties while translating these words into our language. One of these difficulties is the problem of translating cultural words, i.e. realias, which reflect cultural values. There are special cultural words belonging to each language. Cultural words are words that are unique to the language they belong to, belong to its character and national identity. Such lexical units reflect the national characteristics of the language to which they belong.

¹ Nigar Babayeva – Assoc. Prof. Dr., Lecturer at Baku Slavic University.

E-mail: nigar.babayeva12345678@gmail.com

ORCID ID: 0009-0007-4316-512X

For citation: Babayeva, N. 2025. "Translation Process of Cultural Words (Realias) in Azerbaijani Languages and English and the Challenges Encountered in this Process". *Uzbekistan: Language and Culture 2*: 73 – 85.

Cultural words cannot be translated into other languages. Some words used in folk poems reflecting national folklore, personal names, religious words, food names, words indicating the names of currencies, various military titles belong to cultural words reflecting social values and are called realias in English. In the article the problems of translation of cultural words peculiar to Azerbaijan language and English are investigated, correct solutions and suggestions are shown.

Key words: *Azerbaijani language, English, cultural words (realia), translations, problems.*

References

- Gurbanov, A. 2010. *Muasir Azerbaycan edebi dili*. Baku: Maarif.
- Bochner, S. 1981. *The Mediating Man: Cross-Cultural Bridges*. Cambridge: Schenkman.
- Fahri, Z. 2018. *Shiirler*. Bakı: Azerbaycan Çeviri Merkezi.
- Hall, E.T.1990. *The Silent Language*. New York: Doubleday.
- Hewson, L. 1991. *Redefining translation: A different approach*. Londra: Routledge.
- Hudiyev, N. *Cheviri edebiyatı ve edebi dilimiz*. Bakı: Karaagach ve Tahsil.
- Kurban, S. 2012. *Ali ve Nino*. Baku: Kanun.
- Maherremova, V. 2015. *Muhtelifsistemli dillerde leksik paralelizm (Azerbaycan ve ingiliz dillirinin materyalleri esasında)* yayınlanmış doktora tezi. ADU, Baku: Elmi haberler, 2015.
- Mustafayeva, G. *Azerbaycan dilinin uslubiyatı*. Baku: Elm.
- Snell-Hornby, M. 1992. *Tomorrow's professional translator: A linguist or an all-rounder? in the field of translator-interpreter education: education, ability and experience* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Vermeer, H. 1978. *Ein Rahmen für eine allgemeine translationstheorie*. Lebende Sprachen, 1
- Azerbaycan Medeniyeti*. Erişim Tarihi: 29 Mayıs 2024. <http://www.kulichki.com/~gumilev/HE2/he2510.htm>